

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 903.2/903.2903/8:737

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-44-85-98>**Олексій Бакалець**

КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: bakale_alex@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6503-416X>**Асортимент монет другої половини XIV–XVI ст., виявлених уздовж Кучманського торгового шляху (за скарбовими джерелами Поділля)**

Анотація. Мета розвідки полягає у спробі проаналізувати асортимент грошового ринку Поділля XIV–XVI ст. через призму нових знахідок-скарбів останніх півтора десятка років. Особлива увага звернена на монети, які надходили з Криму, Північного Причорномор'я, Нижнього Придністров'я та Приазов'я, знайдені переважно на Кучманському шляху, що проходив з Криму до Львова, через межиріччя Південного Бугу та Дністра. **Методологія дослідження** базується на принципах: історизму, об'єктивності, всебічності, цілісності, системності, проблемно-хронологічному. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні скарбів Поділля XIV–XVI ст. **Висновки.** Проаналізувавши та порівнявши склад монетних та монетно-речових скарбів короткотривалого та довготривалого накопичення, можна зробити висновок, що вони є важливими речовими джерелами вивчення грошового обігу Поділля у досліджуваній період. 15 скарбових комплексів другої половини XIV–XVI ст. чітко прослідковують весь спектр європейських та східних номіналів, країни-емітенти, техніки карбування монет, задіяних у внутрішній та міжнародній торгівлі. Означена розвідка довела, що поряд із домінуючими у пізньому середньовіччі срібними європейськими монетами Чехії, Польщі, Угорщини, Литви, Молдавії, Подільського князівства, Червоної Русі, у грошовому обігу Поділля зустрічаються срібні золотоординські дирхеми та мідні пули, генуезько-татарські акче, монети генуезьких колоній Кафи, Монкастро (із власним надкарбування «Астрокастро»), срібні акче Кримського ханства часу правління династії Гіреїв, турецькі срібні акче і золоті алтуни часу правління Сулеймана Прекрасного (1512–1560), срібні акче – «азовки» Тани. Появі турецьких і татарських монетних комплексів наприкінці XV–XVI ст. сприяли часті походи татар і турків за ясиром на землі Поділля. Вони могли потрапити в землю під час сутичок із місцевим населенням, служилою шляхтою чи козаками, а також через торгівлю.

Ключові слова: празький гріш, молдавський гріш, напівгріш, денарій, аспр, акче, Тана, Кафа, Генуезька Газарія, Гіреї, аспрокастрон.

Постановка проблеми. Грошовий обіг та лічба монет на Поділлі в період пізнього середньовіччя досить складна тема і вимагає детального дослідження. Вивчення та систематизація монетних знахідок дає уявлення про грошовий обіг та торгові зв'язки на нашій території у другій половині XIV–XVI ст. У наших дослідженнях останніх 20 років вперше зроблено спробу зібрати всі повідомлення про монетні знахідки на території історичного Поділля від «безмонетного періоду» до початку XVII ст. Нами упорядковано описи монетних скарбів, поданих нумізматами-науковцями: Є. Сіцінським, В. Гульдманом, М. Котляром, К. Страшкевичем, К. Болсуновським, В. Данилевичем, Л. Анохіним, Р. Саввовим та значно доповнено власними описами нових знахідок скарбових комплексів досліджуваного періоду.

Значення скарбів як інформативного матеріалу набагато зростає, коли відомо де і в якому комплексі були виявлені монети, визначено держави-емітенти. Під час аналізу понад 360 таких знахідок розкриваються нові дані з історії грошового обігу регіону та особливості торговельних внутрішніх і зовнішньоекономічних зв'язків (Бакалець, 2017d, с. 4).

Подільський край завжди був у центрі історичних подій, які впливали на хід української історії. Наприкінці XIV ст. у м. Смотрич і м. Кам'янці – столицях Подільського князівства за князя Костянтина Коріатовича (1380–1391) карбувалася власна срібна монета – подільський півгрошик, яка покривала попит на вартісну срібну монету (Бакалець, 2017a, 20–40).

Від Криму, через подільські міста і села (Бершадь, Брацлав, Немирів, Копайгород, Сеферівку, Ялтушків, Карачаївці, Віньківці, Зіньків, Солобківці, Ярмолинці, Сутківці, Фельштин, Плоскирів, Чорний Острів, Городок, Сатанів, Гусятин) у XV–XVII ст. проходив Кучманський торговий шлях, який зливався з Чорним воєдино у Західному Поділлі, під Тернополем.

Кучманський шлях, як розгалуження легендарного Чорного шляху, на думку відомого подільського історика С. Трубочанінова, був добре знаним у середньовіччі та незаслужено

забутий у наш час. Колись важлива торгівельна артерія, яка йшла по вододілу басейнів Дністра і Південного Бугу, у другій половині XV–XVII ст. стала одним із головних шляхів для вторгнення мисливців за ясиром в українські землі. Переважно татарські чамбули нападали на українські села на відстані 40–80 км від Кучманського шляху, тому населення, коли чуло про небезпеку, ховало свої грошові заощадження у землю, шукало захисту від кримчан у лісах, ярах та в укріплених містах-фортецях: Брацлав, Рів, Ялтушків, Віньківці, Сутківці, Зіньків, Сатанів (Захар'єв, Шпаковський, 2015, с. 3).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Гроші та грошовий обіг на Поділлі у досліджуваний період в тій чи іншій мірі вивчали відомі подільські історики та нумізмати: Ю. Сіцінський, В. Гульдман, В. Захар'єв, С. Шпаковський, О. Погорілець, Р. Саввов, О. Бакалець. У праці «Археологическая карта Подольской губернии» Ю. Сіцінський дав декілька десятків загальних описів монетних скарбів XV–XVII ст. (Сіцінський, 1901, с. 197–354). Детальний опис скарбу, знайденого на Кучманському шляху, зробив В. Гульдман у праці «Памятники старины в Подолии. К составлению археологической карты Подольской губернии». У 1886 р. дослідник описав великий комплекс монет XV ст., знайдений поблизу с. Райківці Хмельницького району (колишній Проскурівський повіт Подільської губернії), який за якісними показниками та країнами-емітентами дуже подібний на описані нами скарби, які зустрічалися поблизу Кучманського шляху. Комплекс складався із 1 золотої та 1003 срібних монет. Угорщина у скарбі представлена золотим дукатом короля Угорщини і Хорватії Матвія Корвіна (1458–1490), Золота Орда – джучидськими дирхемами: Мухаммеда, Ахмеда, Мустафи I (з литовською контрмаркою «Колюмною»). Найбільше монет скарбу – 911 (90,7 %) екземплярів припадає на Кримське ханство часу правління засновника династії Гіреїв Хаджі-Гірея та його наступників: Нур-Девлета і Манглі-Гірея. Друге місце за кількістю монет посідає Чеське королівство, яке представлено у скарбі 63 (6,2 %) празькими грішми, третє – 21 (9 %) генуезько-кримськими монетами. У знахідці є 3 польські (0,29%) та 1 молдавська срібна монета – гріш (0,09 %). Наймолодшою монетою скарбу є дирхем 894 р. х. (1488 р.) та золотий угорський дукат Корвіна (Гульдман, 1901, с. 24).

Цінну інформацію про населені пункти, їх жителів, захисників Ровського (з 1540 р. Барського) староства другої половини XV–XVI ст., розміщених поблизу Кучманського шляху: Ров, Копайгород, Ялтушків, Карачаївці, Віньківці, Зіньків, Нижній Мукарів та інших, дає М. С. Грушевський у праці «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст.» (Грушевський, 1996).

Хмельницькі дослідники історії Поділля В. Захар'єв та С. Шпаковський у книзі «Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху» описали історію та залишки оборонних споруд XVI–XVII ст. від «воріт у Східне Поділля» м. Бар до Північно-Волинської Базалії, біля якої Кучманський шлях вливається у Чорний. Цими шляхами протягом XV–XVII ст. користувалися не лише купці і чумаки, а й татари-кримчаки, які налагодили свій злочинний промисел і захоплювали у полон для постачання на рабовласницькі ринки Кафи та інших міст Причорномор'я живий товар – дітей, підлітків та жінок, молодих чоловіків (Захар'єв, Шпаковський, 2015, с. 5).

Р. Саввов дослідив срібні денарії Великого князівства Литовського початку XV ст., знайдені на Поділлі та Волині (Саввов, 2013, с. 7–12). Однак до пропонованої нами тематики щодо грошового обігу на Кучманському торговому шляху не звертався жоден дослідник.

Метою нашого дослідження є аналіз нового скарбового матеріалу, знайденого вздовж Кучманського шляху на подільських теренах, який суттєво доповнить попередні дослідження про країни-емітенти та асортимент подільського грошового ринку другої половини XIV–XVI ст.

Виклад основного матеріалу. У час перебування українських земель під владою монголо-татар у грошовому обігу була мала кількість монет, що свідчило про закінчення «безмонетного періоду» (середина XIV ст.). У цей час на територію Галичини, Волині і Поділля потрапляють поширені у Східній Європі празькі гроші. Їх карбував на монетному дворі у чеській столиці Празі Вацлав II, зі срібла 938-ї проби вагою 3,7 г, діаметром 30 мм. Карбували празькі гроші вагою 2,6–2,7 г за його наступників: Яна I Люксембургського (1310–1346), Карла I (1346–1378) та Вацлава IV (1378–1419).

Влади не забороняла обіг іноземних монет, тому у грошовому обігу України перебували польські, литовські, золотоординські, чеські, угорські, генуезькі, молдавські, кримсько-татарські та генуезько-кримські срібні гроші, півгроші, галицько-руські грошики, подільські півгроші, тернарії, денарії, акче, аспри, пули (Бакалець, 2013, с. 90–91).

Вплив монголо-татарського завоювання проявився обігом джучидських дирхемів, мідних пулів в українських землях Галичини, Волині і Поділля у XIV–XV ст. (Бакалець, 2015а, с. 43).

У цей час в обігу перебували півгроші та денарії, карбовані на Львівському монетному дворі (Бакалець, 2017а, с. 20–40). У Литві у цей час розпочалося карбування литовських срібних денаріїв, відкарбованих у Луцьку за правління Великого литовського князя Вітовта у

1384–1388 рр., із зображенням списа з хрестом і з литовською «Колюмною» – першим литовським гербом (вага 0, 35 г). За браком срібла і монет на потертих золотоординських дирхемах ставилися надкарбування «Колюмни» (Саввов, 2012, с. 12–15). В обігу також залишалось вагове срібло та монетні гривні (Бакалець, 2018, с. 84–91).

У середині XV ст., після утворення ханом Хаджі-Гіреєм Кримського ханства, на Поділлі посилювалися спустошливі набіги кримчан. Тільки за 100 років (1450–1550 рр.) зафіксовано 24 таких спустошливих набігів. Так, у 1452 р. розорено і спустошено м. Ров, у полон потрапив із своєю сім'єю староста Стогней Рей, а у 1453 р. та 1515 р. спустошено м. Вінківці. Населення з Рова втекло на декілька десятків років до більш укріплених містечок – Ялтушкова та Зінькова (Бакалець, 2017b, с. 13–14).

Щодо знахідок скарбів (втрачених гаманців) досліджуваного періоду вздовж Кучманського шляху, то їх основними причинами були: сутички з татарськими загонами, торгівля між Кримом, Генуезькими колоніями, Молдавським князівством і Східною Європою (через Поділлі і Галичину), прагнення купців чи місцевого населення захопити в землю свої грошові заощадження під час небезпеки нападу кримчаків чи інших грабіжників.

Проаналізуємо найважливіші скарби, виявлені протягом останніх 20 років вздовж Кучманського торгового шляху, які зберігаються у музейних та приватних колекціях Вінниччини та Хмельниччини.

У 2014 р. поблизу с. Устя Бершадського району Вінницької області виявлено скарб із 48 срібних аспрів Османської імперії, срібних акче Кримського ханства XV–XVI ст. і 6 мідних пулів Золотої Орди XIV ст. та Кримського ханства XV ст. У скарбі наявні 33 аспри – турецькі срібні розмінні монети 800–900 проби 1481–1595 рр. карбування. На монетах з обох сторін відкарбовані написи – ім'я султана Сулеймана Прекрасного чи іншого султана арабською мовою, дата карбування та зірка (Рис. 1).

Рис. 1. Турецькі срібні акче XVI ст. із скарбу, виявленого в с. Устя Бершадського району Вінницької області у 2014 р.

Маса 13 досліджених монет скарбу складає 8,5 г, їх вага коливається від 0,5 до 0,73 г. Діаметр аспрів становить 10–12 мм. За ваговими нормами Туреччини у 1481–1512 рр., за часу правління султана Махмуда II (1451–1481), Махмуда III (1481–1512), вага одного аспра становила 0,7– 0,73 г (у скарбі таких зафіксовано 7 монет), за Сулеймана Прекрасного (1512–1555) у 1520–1560 рр. вага монет цього номіналу складала близько 0,6 – 0,68 г (у скарбі наявні 6 таких монет). 18 монет Устянського скарбу були відкарбовані у період з 1574 до 1595 р., їх маса становить 0,5 г кожної.

У 1512–1577 р. 40 акче = 1 куручу, 50 акче = 1 флорину, 60 акче = 1 золотому алтуну. У середині XVI ст. 1 акче = 2/3 польського гроша = 2 угорським денаріям, у 1627 р. 1 акче = 0,7 польського гроша. 1 акче (аспр) становив у 1598–1602 рр. 1/120 зол. дуката (Бакалець, 2017b, с. 33).

У скарбі наявні 12 білонних акче Кримського ханства часу правління хана Даулат-Гірея I (1577–1584). Вага їх відповідає турецьким акче (аспрам) цього періоду – близько 0,5 г. На аверсі татарських монет зазначено ім'я хана, а на реверсі – тамга – герб династії Гіреїв у круговому обрамленні крапками, місце і дата карбування. У скарбі також є мідна монета – пул Золотої Орди часу правління хана Узбека (1313–1341) із зображенням тамги – родинного герба дому Батия. Стан збереження турецьких монет добрий, татарських і золотоординських – задовільний. Найстаріші монети скарбу – мідний пул хана Узбека першої половини XIV ст., наймолодші – турецькі аспри 1594 р. Скарб міг належати одному із учасників походу за ясиром до Поділлі, який загинув під час сутички із козаками чи просто загубив свій шкіряний гаманець із турецько-татарськими монетами (Бакалець, Курок, 2018, с. 75–80).

У 2016 р. в лісі поблизу села Мухівці Немирівського району Вінницької області знайдено скарб із 56 срібних монет та 5 зливкових гривень XIII–XV ст. Золота Орда представлена 50 срібними дирхемами і 4 зливковими татарськими човникоподібними гривнями та половиною (рублем) новгородської гривни (Бакалець, Пінкасевиц, 2017, с. 362– 379).

У 2002 р. у тому ж районі виявлений комплекс срібних монет XIV–XV ст. у кількості 19 одиниць (11 монет Золотої Орди, вроцлавський гріш часу правління Матвія Корвіна, 6

.....
празьких грошів Владислава II (1278–1310) і шиллінг магістра Тевтонського ордену в Пруссії Генріха Реффле фон Ріхтенберга (1470–1477). Найстаріші монети скарбу – празькі гроші Владислава II (1278–1310), наймолодша – шиллінг магістра Тевтонського ордену Генріха Реффле фон Ріхтенберга (1470–1477) (Орлик, 2013, с. 40–41).

Узимку 2014 р. в передмісті м. Немирова Вінницької області виявлено скарб з 19 срібних монет кінця XIV ст.: 5 срібних празьких грошів Яна Люксембургського (1310–1346), 5 галицько-руських грошиків Людовіка Угорського (1370–1382), 3 півгроші Владислава II Ягайла (1386–1434) 80-х років XIV ст., 4 денарії Марії Угорської (1382–1386/1395) та 2 подільські півгроші Костянтина Коріатовича (1380–1388/91). На аверсі монет Костянтина викарбовано зображення святого Георгія Переможця на коні із списом у руці, яким він вбиває змія, на реверсі – зображено короновану голову страуса з підковою у дзьобі. Страус взятий був із зображення нашоломника з герба короля Людовіка Угорського (1370–1382). Подібне зображення страуса розміщувалося на монетах першого угорського короля з анжуйської династії Карло-Роберта (1308–1342). Стан збереження монет задовільний (Бакалець, Пінкасевиц, 2017, с. 192). (Рис.2)

Рис. 2. Скарб срібних та мідних монет із Немирова Вінницької області кінця XIV – середини XV ст.: Золотої Орди (дирхеми), Чехії (празькі гроші), Польщі (срібні галицько-руські грошики Людовіка Угорського, Владислава Опольського, Владислава Ягайла, мідні пули Ягайла), Подільського князівства («подільські півгрошики» Костянтина Коріатовича (1380–1390)

У 2015 р. в с. Монастирок Немирівського району Вінницької області виявлено скарб зі 111 срібних монет XIV – початку XV ст.: 20 празьких грошів Чехії Вацлава III (IV), 33 галицько-руських грошики польського короля Ягайла, 2 львівські півгроші; 26 польських півгрошів; 4 польських тернаріїв. Молдовське князівство у знахідці представлене 1 подвійним грошем Олександра Доброго, а Золота Орда – 26 джучидськими дирхемами (Саввов, 2012, с. 7).

У 2011 р. по дорозі зі смт Копайгород до с. Українське тодішнього Барського району Вінницької області виявлено скарб монет Кримського ханства. Комплекс складався з 70 татарських срібних та білонних акче Кримського ханства другої половини XV–XVI ст. (Рис. 3).

Рис. 3. Копайгородський скарб монет Кримського ханства другої половини XV–XVI ст., 2011 р.

Монети скарбу мають різну величину, якісний склад, стан збереження. 10 з 70 одиниць знахідки є білонними овальними заготовками для карбування монет, на них не видно слідів карбування. Період накопичення скарбу становить 122 роки, від часу правління засновника Кримського ханства ас-Султана Хаджі-Гірея (1466–1466/1474–1475) до кінця правління хана Іслам-Гірея II (1584–1588) (Бакалець, 2015, с. 307).

Кількісний склад знахідки за роками правління кримських ханів можна розподілити наступним чином: верховний ас-Султан Кримського ханства Хаджі-Гірей (1466–1466/1474–1475), срібний акче – 1; хан Манглі-Гірей I (1514–1523), акче – 6; хан Сахіб-Гірей (1532–1551), акче – 6; хан Мубарак-Гірей (1551–1577), акче – 6; хан Даулат-Гірей I (1577–1584), акче – 8; хан Іслам-Гірей II (1584–1588), білонні акче – 14; потерті монети невстановлених ханів XVI ст. – 19; кружки білонні для карбування монет – 10.

Отже, кількість монет у скарбі кожного хана складає 6–8 (10 %) екземплярів, лише однією монетою представлений Хаджі-Гірей (1,42%) та 14 (20 %) – хан Іслам-Гірей II (1584–1588).

Про поступове зменшення вмісту срібла в кримських монетах та їх купівельної спроможності можна прослідкувати за аналізом ваги монет Копайгородського скарбу. Срібний акче Хаджі-Гірея (1466–1466/1474–1475) має вагу близько 0,6 г, вага 6 акче хана Манглі-Гірея I (1514–1523) коливається між 0,55–0,38 г, 6 акче хана Сахіб-Гірея (1532–1551) мають середню вагу 0,55 – 0,38 г, 6 монет хана Даулат-Гірея I бен Мубарака-Гірея (1551–1577) становлять 0,48–0,38 г, вага 8 монет хана Даулат-Гірей I (1577–1584) – 0,52 – 0,38 г, 14 монет хана Іслам-Гірея II (1584–1588) мають вагу 0,52–0,46 г. Отже, протягом 122 років вага срібного акче в Кримському ханстві зменшилася з 0,6 до 0,38 г.

Найдавніша монета Копайгородського скарбу – срібний акче Хаджі-Гірея (1466–1466), наймолодші – білонні акче васала Османської імперії хана Іслам-Гірея II (1584–1588). На нашу думку, скарб належав одному з татарських воїнів, які часто в XVI ст. здійснювали спустошливі набіги на землі Поділля. 35 монет скарбу передані у 2013 р. до фондів Барського історичного музею (Бакалець, 2017b, с. 53–54).

У лютому 2023 р. в невеликому лісі поблизу с. Сеферівка Жмеринського району (колишнього Барського району) виявлено розсипаний скарб (гаманець) із срібними аспрами та акче середини XV – початку XVI ст. Загальна кількість монет нараховувала понад 400 екз. Нам вдалося дослідити лише 222 монети скарбу (Рис.4).

Рис. 4. Скарб західноєвропейських та східних монет XV–XVI ст. із с. Сеферівка Жмеринського р-ну Вінницької області, 2023 р.

Попередній огляд монет свідчить, що у комплексі присутні традиційні для досліджуваного періоду монети: Золотої Орди, Кримського ханства, Кафи, генуезько-татарські, Молдавського князівства, Угорського королівства, генуезької фортеці Монкастро (сучасний Білгород-Дністровський) і Азака (у XIII–XIV ст.)/Тани (XV–XVI ст.), сьогодні м. Азов у Ростовській області РФ, розташоване на межі українського етнокультурного регіону Донщина. Вперше

фортеця в гирлі Дністра під назвою MONCHASTRO була зображена на військовій карті, створеній при дворі угорського короля Сигізмунда Люксембурга і датується 1396 р. На цій карті фортифікація «Монкастро» показана у вигляді квадратної цитаделі, дуже подібну на реальну цитадель Аккерманської фортеці. У 1435 р. Монкастро стає резиденцією молдавського князя Стефана II, який розширив територію фортеці (Богусловський, Дергачова, 2010, с.73).

Велика Орда представлена у комплексі 2 срібними акче хана Саїд-Ахмада та 1 акче невідомого емітента з контрмаркою «Аспрокастрон». У комплексі є рідкісний для нашої місцевості 2 срібних аспри м. Тани (Азака) з буквою «Т» у центрі монети (вага 0,51 г, 0,5 г). Генуезька фортеця Монкастро XV ст. (Білгород-Дністровський) представлена 5 срібними аспрами з контрмаркою «Аспрокастрон» у вигляді хреста із 4 крапками (вага 0,5– 0,57 г). У комплексі було 2 акче невідомого емітента з контрмаркою литовського князя Свидригайла (1376–1452). 19 срібних аспрів належали до тезаврацій Генуезької Газарії – Кафи (сучасної Феодосії) XV ст. (вага монет коливається від 0,5 до 0,52 г). Кримське ханство представлене 65 срібними акче Хаджі-Гірея (1440–1466) (середня вага монет 0,6 г); 120 монетами Менглі-Гірея I (1466–1515) (середня вага монет 0,56 г). 8 денаріїв Королівства Угорщина відкарбовані за часу правління Матвія Корвіна (1458–1490) (середня вага 0,5 г). На аверсі монет зображений герб Угорщини та напис: «MATAS. KORVIN», на реверсі – зображення Матері Божої з Ісусом на руках та легенда: «MATRONA. MADAR».

Молдавське князівство у скарбі представлене срібними 5 грошами (бичками) Стефана III Великого (1457–1504) XV ст. Вага монет становить 0,40–0,80 г, діаметр – 14, 5 мм. На аверсі монет розміщені голова тура в анфас, між рогами – зірка, справа – роза, зліва – півмісяць, у центрі монетного круга крапка і напис «MONETA MOLDAVIA». На реверсі відкарбований геральдичний щит, I – роза, II – три балки, а над ним – рівносторонній хрест. На зовнішньому крапковому обідку є кругова легенда «STEFANVS VOIEVO».

Найстарішими монетами скарбу (втраченого гаманця) є срібні акче Великої Орди – Волзької Орди (1433 р.), відкарбовані за правління її засновника хана Саїд-Ахмада. Цю назву отримало татарське ханство після розпаду Золотої Орди у 1502 р. Наймолодшими срібними монетами Сеферівського скарбу є акче кримського хана Менглі-Гірея I (1466–1515) 1515 року карбування. Період накопичення монетного комплексу складає близько 80 років (Хан, 2001, с. 30).

У 2014 р. поблизу селища Ялтушків Барського району, на старому Кучманському шляху, виявлено невеликий скарбець з 4 срібних монет Польського королівства кінця XIV ст. У знахідці: галицько-руський грошик міста Львова польського короля Людовіка Угорського (1342–1382) вагою 1,02 г, діаметром 14 мм; 2 галицько-руських грошики карбування м. Львова Владислава II Ягайла (1386–1434), галицько-руський грошик м. Львова – 2, срібний півгріш – 1. На аверсі півгроша зображено орла, на реверсі – корону. Вага півгроша складає 0,83 г, діаметр 13,5 мм. Стан збереження монет задовільний (Бакалець, 2017d, с. 6).

У 2010 р. поблизу м. Бар виявлено скарб срібних монет XV ст., серед яких 3 празьких гроші Вацлава IV (1378–1419) та 2 молдавських півгрошів Стефана III Великого (1457–1504). Вага першого складає 0,42 г, діаметр 13,5 мм, а вага другого – 0,43 г, діаметр 14 мм (Бакалець, 2017d, с. 7).

У 1977 р. в с. Лука Барська, на городі мешканця села виявлено скарб із 30 срібних празьких грошів XIV – початку XV ст. Монети сильно потерті, що свідчить про їх інтенсивне використання. Діаметр монет короля Вацлава II (1278–1305) становить 27,5–30 мм, Карла I (1346–1378) – 27 мм, Владислава IV (1378–1419) – 26,5–25 мм. Скарб у 1990 р. передано до фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею Шейко В. А. Акт передачі № 472. Н–10489–10518. КВ. 22019. У склад скарбу входило 7 гроше Вацлава II (1278–1305), 3 – Яна I Люксембургського (1310–1346), гріш – 3 Владислав IV (1378–1419), гріш – 20 (Фонди ВОКМ. Н–10489–10518. КВ. 22019, СФ 9314–9348).

Восени 2013 р. між с. Лука Барська Барського р-ну і с. Горбівці Літинського р-ну Вінницької області, на старій дорозі, виявлено скарб монет Золотої Орди та Кримського ханства. У невеликому керамічному глечуку зберігалося 195 мідних пулів Золотої Орди XIV ст., Кримського ханства XVI – початку XVII ст., бронзовий перстень із печаткою синього кольору початку XVII ст. Стан збереження монет задовільний, на всіх монетах та перстні-печатці прослідковуються написи арабською мовою. (Рис. 5)

Рис 5. Мідні пули Золотої Орди XIV–XVI ст., перстень, с. Лука Барська Барського району, 2013 р.

Вага монет скарбу коливається від 0,7 г до 3,5 г, діаметр – від 13 до 16 мм. У комплексі одночасно перебували мідні пули 3 типів, випущені на різних монетних дворах Золотої Орди, переважно у Криму. 52 монети – мідні пули кримського хана Даулат-Гірея I (1596–1608), Саламат-Гірея I бен Даулат-Гірея II (1608–1619) мають зображення колеса (сонця), як і на синьому камені перстня. Більшість монет потерті, що свідчить про їх активне використання в грошовому обігу Кримського ханства та Поділля зокрема.

На монетах немає зображення людей і тварин, а наявні стилізовані зображення монгольської тамги (на монетах кінця XIII – початку XIV ст. розміщувалася тамга будинку Бату як символ єдності правлячого роду), піскового годинника, зірки, сонця, колеса, квітки, різноманітних геометричних фігур, сіток, крапок, квадратів тощо. Золотоординські пули, як і монети усіх монгольських улусів, мали мусульманський вигляд. Легенда на реверсі (на деяких пулах і на аверсі) написана з використанням арабського алфавіту.

Аналіз скарбу свідчить про те, що пули XIV ст. карбувалися на мідних заготовках, виготовлених із розірваних частин мідного прута, які майстер-монетар виковував або витягував молотком до встановленого діаметру. Після розплющування на заготовку наносили зображення шляхом карбування сталевими прутами з круглим перетином необхідного діаметру. Серед монет скарбу – 10 (5,12 %) мідних пулів часу правління золотоординських ханів: Узбека (1313–1339), 20 (10,25 %) – Абдуллаха (1362–1363), 2 (0,28) – Булака (1368–1380), 20 (11,28 %) – Мамаю (1370–1380), 40 (22,58 %) – Гірея I (1596–1608) та Дженибек Гірея II (1610–1635), 52 (26,66 %) мідних пулів Кримського ханства Даулат-Гірея (Карлов, 2001, с. 33–36).

Найдавнішими монетами знахідки є пули зі зображенням тамги, вони відносяться до іменних та анонімних випусків хана Узбека (1312–1340), відкарбованих після 1325 р. Частина монет (близько 70 (35,8 %) екземплярів) знахідки сильно потерті, окислені, тому їх досить складно ідентифікувати. Усі монети комплексу мають різну патину і різну ступінь окислення. Деякі монети містять сліди активного розкладу в результаті довготривалого перебування в розореному полі і засоленому ґрунті.

Комплекс ймовірно являє собою якусь частину збору монет, знайдених у Криму з включенням його в склад глечика. На нашу думку, усі монети є зразками із внутрішнього кримського грошового обігу. Поява такої знахідки може бути результатом завезення з Криму глечика з мідними золотоординськими і татарськими монетами одним із учасників походів.

Отже, знахідка мідних монет є важливим джерелом вивчення грошового обігу Золотої Орди XIV ст., Кримського ханства XVI – початку XVII ст., розкриває весь асортимент місцевого грошового господарства і техніку карбування мідних монет в період пізнього середньовіччя на території Криму і васальних землях. Поява цього комплексу мідних монет на Поділлі є загадкою, випадковістю, адже в скарбовому матеріалі Поділля мідні монети цих країн зустрічаються рідко. Хоча на Поділлі траплялися знахідки імітації монет Кримського ханства хана Хаджі-Гірея (Нечитайло, 2011, с. 6–8). З другого боку, дрібні низькопробні срібні та білонні турецькі і татарські акче мали низьку купівельну спроможність, вони прирівнювалися до 1/3 литовського чи польського срібного гроша (або подвійного денарія (Бакалець, 2017b, с. 24).

Навесні 2019 р. поблизу с. Карачаївці Вільковецького району Хмельницької області виявлено скарб європейських та східних монет XIV–XV ст. У виораному трактором і розсипаному на полі скарбі було 90 срібних монет 6 європейських та східних держав: Чеського, Польського та Угорського королівств, Молдавського князівства, Золотої Орди, Кримського ханства, генуезької колонії Кафи. Проаналізуємо скарб по країнах-емітентах. Чехія: празькі гроші Владислава IV (1378–1419) вагою 2,23 г і 2,50 г. 2 екз.; Молдавське князівство: півгроші («бички») господаря Стефана III (1457–1504) вагою 0,80 г, 0,65 г, 0,67 г, 0,80 г, 0,65 г, 0,67 г. На аверсі напівгрошів у центрі розміщена голова бика у фає, між рогами зірка, праворуч – півмісяць, ліворуч – квітка та напис «MONETA MOLDAVIA». На реверсі по центру відкарбований герб, у середині герба – шестикінцевий хрест і напис: «STEFANVS VOIEVO» («Стефан воевода») – 6 екз.; Польське королівство: Ян Ольбрахт (1492–1501), напівгроші діаметром 20 мм, вагою 0,88 г, 0,89 г, 0,95 г, 0,95 г, 0,92 г. На аверсі в центрі розміщена голова бика у фає, між рогами зірка, праворуч – півмісяць, ліворуч – квітка та напис польський герб – одноголовий орел та круговий напис: «MONETA. ALBARTI». На реверсі у крапкоподібному крузі зображена корона та кругова легенда: «ROSIS. POLONIA» – 10 екз.; Золота Орда: данг XIV ст. Великої Орди періоду правління Кічі Мухаммада (1430–1444) діаметром 16 мм, вагою 0,66 г з тамгою дому Бату, навколо якої розміщені 3 крапки та написи арабськими літерами «Мухаммад Бін Тімур», навколо – «султан верховний хан». На реверсі зображена двозуба тамга з чотирма крапками, навколо напис «Карбування Хаджі Тархану» – 1 екз.; Кафа: Срібний аспр генуезької колонії Кафи вагою 0,62 г. На аверсі монети відкарбований портал – герб Генуї, зверху хрест, навколо напис «CARRED», на реверсі – двозуба тамга з однією крапкою та напис арабськими літерами «Султан справедливий» (1433) (Бакалець, 1918, с. 25). Угорське королівство: денарії вагою 0,49 г та 0,55 г. На реверсі монет зображена Матір Божя з Ісусом на руках (на одній монеті – вліво, на іншій – вправо. На легенді прослідковуються написи: «MADONA...», на аверсі – герб Угорщини та легенда «MONETA PANONIA» – 2 екз.; Кримське ханство: 68 срібних акче ханів Кримського ханства другої половини XIV – початку XV ст. із зображенням у центрі поля тамги – герба династії Гіреїв – Хаджі Гірея (1413–1466) та Манглі Гірея (1466–1514) (Лебедев, 2000, с.10–14).

Отже, найстарішими монетами Карачаївського скарбу є празькі гроші короля Владислава IV (1378–1419) кінця XIV ст., наймолодшими – польські півгроші Яна Ольбрахта (1492–1501) кінця XV ст. (Бакалець, 1918, с. 27).

Подібний до попереднього є скарб із с. Польний Мукарів Дунаєвецького р-ну Хмельницької області, виявлений у 2014 р. (зберігається у фондах історико-культурного заповідника «Меджибіж»). Комплекс складається із 53 срібних європейських монет XIV – початку XV ст., зокрема Чехії, Угорщини, Польщі, Молдавії, Золотої Орди.

Чехія представлена 2 празькими грішми Вацлава II (1278–1305), але обрізаними, вагою 2,41 і 2,57 г, грошем Яна Люксембургського (1310–1346), грошем Карла I (1346–1378), 2 грошами (вага одного 2,73 г, обрізаного – 2,5 г), 2 грошами Владислава IV (1378–1419) вагою 3,44 г та грошем обрізаним і зігнутих вдвічі. У комплексі є один срібний денарій угорської королеви Марії Угорської (1382–1386/1395).

Польське королівство представлене галицько-руським грошиком, карбованим Людовіком Угорським (1370–1382) на Львівському монетному дворі. У скарбі монети Владислава II Ягайла (1386–1434) нараховують 34 одиниці: польські півгроші – 13, тернарії – 7, польські денарії – 11; галицько-руські грошки – 3. Молдавія: Александр Добрий (1400–1432), гріш – 1, півгріш – 3 (вага 0,8 – 0,88 г, 19 мм). Золота Орда: Джанібек (1342–1357), дирхем – 1, наслідування держема Золотої Орди – 1. Більшість монет скарбу потерті, пошкодженні, мають темно-зелену патину (Бакалець, 2017b, с. 21).

У 2012 р. на розлогій долині, яка тягнеться вздовж правого берега р. Південний Буг, від с. Голосків через села Райківці, Пирогівці, Прибузьке, Богданівці, Копистин до м. Хмельницького (колишнього Проскурова), де проходив старий торговий шлях, у 2012 р. південніше с. Пирогівці виявлено скарб з 200 срібних монет 20–40-х рр. XV ст. У комплексі були 100 срібних акче Кримського улусу Золотої Орди (більшість із яких потерті). Великий інтерес складають 100 срібних акче – міста-фортеці у гирлі Дністра Монкастро (сучасного Білгорода-Дністровського), яке в документах і картах угорського короля Сигізмунда Люксембурга зафіксоване у 1392 р. На потертих монетах Золотої Орди у місті ставилося надкарбування «Астрокастрон» у вигляді хреста з чотирма крапками (Бакалець, 2017 d, с.8).

Пізніше фортецю розбудував у 1435 р. на площі у 9 га молодший син молдавського господаря Олександра Доброго – Стефан II (Стечко). Під час археологічних розкопок у фортеці часто зустрічають молдавські срібні гроші цього господаря із надкарбуванням «Астрокастрон». Відомо, що турки вперше підступили до фортеці у 1420 р., штурмували її у 1454, 1475, 1476 рр. і лише у 1484 р. за два дні фортеця Астрокастро була взята (Богуславський, Ергачова, 2010, с.74). Турки змінили назву фортеці на Аккерман. Знахідки монет «Астрокастро» у великій

кількості поблизу с. Пирогівці свідчать про активну торгівлю купців цього міста – фортеці по Кучманському шляху із Поділлям та Галичиною. Монети Монкастро мали у першій половині – середині XV ст. високу пробу срібла і попит на грошовому ринку Поділля.

Восени 2011 р. між селами Лисогірка та Купин, за 10 км від м. Городка, на старій дорозі виявлено скарб срібних європейських і татарських монет XIV–XV ст. У виявленому 471 монета 7 держав: Литви, Польщі, Чехії, Молдавського князівства, Кримського ханства, Золотої Орди, Угорщини. У скарбі наявні: 150 (31,8 %) галицько-руських грошків польського короля Владислава II Ягайла (1386–1434); 1 грошак Людовіка Угорського (1370–1382) та 1 грошак Казимира Великого Ягеллончика (1447–1492). Вага грошків складає 0,99 – 1 г. Друге місце у скарбі за кількістю монет – 100 екз. (21,2 %) – посідають коронні півгроші Польського королівства Владислава II Ягайла (1386–1434) та Казимира Ягеллончика (1446–1492). Львівське карбування представлено 34 (7,2 %) польськими срібними півгрошами Владислава II Ягайла (1386–1434). Вага їх становить 1,43–1,44 г.

У скарбі – 80 (16,9 %) коронних білонних денаріїв (1/10 гроша), які нумізмати прозвали «корона-ворона». Вони відкарбовані за часу правління королів Владислава II Ягайла (1386–1434) та Казимира Ягеллончика (1446–1492). Діаметр монет становить близько 11–12 мм, вага – 0,24–0,25 г. Збереження монет задовільне. Польщу у скарбі представляє 12 (2,5 %) третяків (3 денарії) Владислава II Ягайла (1386–1434) торунського карбування. Збереження третяків добре. У скарбі є найбільш популярні у Європі великі срібні монети – 32 (6,8 %) празьких грошів Чехії карбування часів Владислава II (1278–1305), Владислава IV (1378–1419) та 3 (0,63 %), обрізаних під розмір півгрошика, празьких грошів Яна Люксембургського (1310–1346). 3 найдавніших чеських монет у скарбі наявний денарій правителя князівства Опольського Пжемка (XV ст.).

Велике князівство Литовське у скарбовому комплексі представлено 23 (4,8 %) денаріями князя Вітовта (1392–1430), діаметром 12 мм та вагою 0,25 г кожна. На монетах з одного боку відкарбована литовська «колюмна», а з іншого – спис. Кримське ханство позначене 8 (1,7 %) срібними монетами династії Гіреїв із чотирма крапками та литовським надкарбуванням Вітовта – «колюмною». У скарбі знаходиться 5 (1,06 %) київських монет наслідування дирхемам хана Джанібєка 1351–1353 рр. Їх вага складає близько 0,48 г. У монетному комплексі присутні 9 монет Молдавського князівства – гріш Олександра Чалбена (1365–1374), 4 монети Петра Мушата (1377–1391) (вага 0,8 – 0,88 г, діаметр 19 мм), 1 – Стефана I Молдавського (1394–1399), 2 півгроші Олександра Чалбена (1365–1374) вагою 0,43 г кожний. Угорщина у скарбі представлена срібним дукатом роду князя Дракули вагою 0,46 г.

Найстаріші монети Лисогірського скарбу – празькі гроші Вацлава II (1278–1305), короля Людовіка Угорського (1370–1382) та молдавського господаря Петру Мушата (1377–1391), наймолодші – коронні білонні оболі, які відкарбовані за часу правління Казимира Ягеллончика (1446–1492) (Бакалець, 2013, с. 91–92).

У 2010 р. на правому боці р. Збруч, у Гусятинському районі Тернопільської області, за 10 км від м. Сатанова знайдено 5 потертих празьких грошів Чехії Владислава IV (1378–1419), польський мідний пул Владислава Ягайла вагою 0,25 г, срібний аспр з надкарбуванням «Астрокастрон» з хрестом і 4 крапками вагою 0,55 г та генуезько-кримський аспр вагою 0,5 г у доброму стані. Найдавніші монети скарбика – празькі гроші Владислава IV початку XV ст., наймолодші – срібний аспр з надкарбуванням «Астрокастро» 40-років XV ст. (Бакалець, 2017b, с. 25). (Рис. 6).

Рис. 6. Срібні монети середини XV ст.: мідний обол Польщі, аспр «Астрокастрон» (сучасний Білгород-Дністровський), генуезько-татарський акче Кафи (сучасна Феодосія)

Висновки. Проаналізувавши та порівнявши склад монетних та монетно-речових скарбів короткотривалого та довготривалого накопичення, можна зробити висновок, що вони є важливими речовими джерелами вивчення грошового обігу Поділля у досліджуваний період. 15 скарбових комплексів другої половини XIV–XVI ст., виявлених навколо проходження Кучманського торгового шляху із Криму, Північного Причорномор'я до Східної Європи через територію Поділля, яке після переможної битви у 1362 р. литовського князя Ольгерда над ханами Золотої Орди на Синіх Водах, увійшло до складу Литовсько-Руської держави і Польського королівства, чітко прослідковують увесь спектр європейських та східних номіналів, країни-емітенти, техніки карбування монет, задіяних у внутрішній та міжнародній торгівлі.

Означена розвідка довела, що поряд із домінуючими у пізньому середньовіччі срібними європейськими монетами Чехії, Польщі, Угорщини, Литви, Молдавії, Подільського князівства, Червоної Русі, у грошовому обігу Поділля зустрічаються срібні золотоординські дирхеми та мідні пули, генуезько-татарські акче, монети генуезьких колоній Кафи, Монкастро (із власним надкарбування «Астрокастрон»), срібні акче Кримського ханства часу правління династії Гіреїв, турецькі срібні акче і золоті алтуни часу правління Сулеймана Прекрасного (1512–1560), срібні акче – «азовки» Тани (Див. Таблицю 1). Появі турецьких і татарських монетних комплексів кінця XV–XVI ст. сприяли часті походи татар і турків за ясиром на подільські землі. Вони могли потрапити в землю під час сутичок з місцевим населенням, служилою шляхтою чи козаками, а також через торгівлю.

Таблиця 1.

Монетні скарби Поділля II пол. XIV–XV ст. за державною приналежністю

№ п/п	Назва держави	Скарби II пол. XIV ст.	Місце держави	Скарби XV ст.	Місце держави
1	Польща	14	V	13	II
2	Чехія	19	III	21	I
3	Угорщина	6	VI	7	V
4	Золота Орда	25	II	12	III
5	Подільське князівство	19	IV	-	-
6	Молдавське князівство	6	VI	10	IV
7	Литовське князівство	4	VII	6	VI
8	Галицька Русь (у складі Польщі)	28	I	8	V
9	Київське князівство (у складі Литви)	6	VI	1	IX
10	Новгород-Сіверське князівство (у складі Литви)	1	IX	-	-
11	Тевтонський орден у Пруссії	2	VIII	5	VII
12	Візантійська імперія	1	IX	1	IX
13	Кримське ханство	1	IX	4	VIII
14	Генуезькі колонії в Криму	-	-	5	VII
15	Монкастро (Білгород-Дністровський)	-		4	VIII
16	Венеція	1	IX	-	
17	Священна Римська імперія	1	IX	1	IX
18	Сілезія	1	IX	1	IX
	Всього скарбів 92	46		46	

Подяка. Висловлюю щирю вдячність працівникам Барського історичного музею, Вінницького обласного краєзнавчого музею, історико-культурного заповідника «Меджибіж», приватним колекціонерам за сприяння в опрацюванні скарбових джерел.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Бакалець, О. (2017а). Лічба та обіг грошей в Подільському князівстві у другій половині XIV ст. *Історичні студії суспільного прогресу. Зб. наук. праць Глухівського НПУ імені О. Довженка*. Глухів, 20–40.

Бакалець, О., Курок, О. (2018). Скарб золотоординських, турецьких і татарських монет XIV–XVI ст. з с. Устя Бершадського р-ну Вінницької області. *Актуальні проблеми нумізматики в системі спеціальних галузей історичної науки: зб. наук. тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Меджибіж, 21–22 червня 2018 р.)*. Київ – Переяслав-Хмельницький – Кіровоград – Меджибіж, 75–80.

Бакалець, О. (2013). Лисогірський та Юринецький монетні скарби як джерела вивчення грошового обігу Поділля в XIII – початку XVII ст. *Вісник Черкаського університету: історичні науки. Черкаси*, 22 (275), 90–94.

- Бакалець, О.** (2015a). Знахідки монет Золотої Орди та Кримського ханства XIV–XVIII ст. на території Вінниччини. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки (5–6 листопада 2015 р.)»*. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 43–45.
- Бакалець, О.** (2015b). Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV–першої половини XVII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького НУ*. Запоріжжя: ЗНУ, 43, 306–312.
- Бакалець, О.** (2017b) *Скарби Барської землі Поділля XIV–XVIII ст.: історико-нумізматичне дослідження. Монографія* / за ред. М. Ф. Дмитрієнко. Вінниця, 128 с.
- Бакалець, О.** (2017c). Молдавські монети на подільському ринку другої половини XIV–XV ст. (за скарбовими джерелами). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 25. Вінниця, 174–180.
- Бакалець, О.** (2017d). *Скарби Поділля XIV – середини XVII ст. Документи і матеріали: історико-нумізматичне дослідження*. Київ, О. Філюк, 200 с.
- Бакалець, О.** (2018). Нові знахідки срібних монет та зливкових гривень XIV–XV ст. на території Поділля та Сіверщини. *Сіверщина в історії України: Зб. наук. праць*, 11. Київ – Глухів, 84–91.
- Бакалець, О.** (2019). Скарб європейських та східних монет XIV–XV ст. із Віньковецького району Хмельницької області. *Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Віньковеччина: Історія. Культура. Духовність» (15 листопада 2019 р., м. Віньківці)*. Хмельницький: ФОП Цюпак, 25–27.
- Бакалець, О., Пінкасевиц, О.** (2017). Грошовий обіг на Поділлі у XVI ст. (за скарбовими джерелами). *Археологія. Фортифікація України. Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 362–379.
- Богуславський, Г., Дергачёва Л.** (2010) Молдавские монеты из раскопок 2005–2007 гг. в Гражданском дворе XIV–XVIII вв. Белгород-Днестровской крепости и некоторые проблемы постройки стен Гражданского двора. *Записки відділу нумізматики Одеського археологічного музею*, 1. Одеса, 73–91.
- Грушевський, М.** (1996) *Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.* Львів: Видавництво «Світ», 624 с.
- Гульдман, В.** (1901). *Памятники старины в Подолии*. Камянець-Подольський, 405 с.
- Захарєв, В., Шпаковський, С.** (2015). *Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху*. Хмельницький: ФОП Цюпак, 104 с.
- Карлов, Е.** (2001). Начало монетной чеканки в Золотой Орде. *Нумізматики і фалеристика*, 4, 33–36.
- Лебедев, В.** (2000). Корпус монет Крыма в составе Золотой Орды. Монеты времени Токтамыша, его соперников и преемников (1375–1430). *Нумізматики і фалеристика*, 3, 10–14.
- Нечитайло, В.** (2011). Каталог монет України періоду козаччини XV–XVIII ст. Київ, 6–8.
- Орлик, В.** (2013). Монети держави Тевтонського ордену в Пруссії у складі грошових монетно-речових скарбів, знайдених на території України. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*, 33. Переяслав-Хмельницький, 40–41.
- Саввов, Р.** (2012). Надкарбування «Колюмни» зі скарбів XV ст. з Наддніпрянщини *Нумізматики і фалеристика*, 3. 12–15.
- Саввов, Р.** (2013). Карбування на Волині найдавніших монет Великого князівства Литовського. *Львівські нумізматичні записки*, 10. 7–12.
- Сецинский, Е.** (1901). Археологическая карта Подольской губернии. *Труды XI АС. Т 1. М.*, 197–354.
- Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Н–10489–10518. КВ. 22019, СФ 9314–9348.**

Oleksiy A. Bakalets'

Municipal Institution of Higher Education "Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevsky"
PhD (History), Associate Professor

Assortment of Coins of the Second Half of the 14th–16th Centuries Discovered Along the Kuchmans'ky Trade Route (According to Treasure Materials of Podillya)

Abstract. The purpose of the research makes an attempt to analyze the assortment of the Podillya money market of the 14th–16th centuries through the prism of new findings of treasures of the past 15 years. Special attention is paid to coins that came from the Crimea, the Northern Black Sea region, Lower Transnistria and the Azov region, which were found mainly on the Kuchmans'ky route, which ran from the Crimea to Lviv through the valleys between the Southern Buh and the Dniester.

The research methods are based on the approach: historicism, objectivity, comprehensiveness and integrity, systematicity, problem-chronological. **The scientific novelty** of the paper lies in a comprehensive study of the Podillya money market of the 14th–16th. **Conclusions.** Having analyzed and compared the composition of coin and coin-material treasures of short-term and long-term accumulation, it can be concluded that they are important material sources for studying the monetary circulation of Podillia in the studied period. 15 treasure complexes of the second half of the 14th–16th centuries. clearly trace the entire range of European and Eastern denominations, issuing countries, minting techniques of coins used in domestic and international trade. The specified intelligence proved that along with the dominant silver European coins of the Czech Republic, Poland, Hungary, Lithuania, Moldavia, the Principality of Podilsk, and Red Russia in the late Middle Ages, silver Golden Horde dirhams and copper pools, Genoese-Tatar akce, coins of Genoese colonies are found in the monetary circulation of Podillya. Kafa, Moncastro (with its own overprinting «Astrokastr»), silver coins of the Crimean Khanate during the reign of the Girei dynasty, Turkish silver coins and gold altuns of the reign of Suleiman the Magnificent (1512–1560), silver coins – «Azovka» of Tana. The appearance of Turkish and Tatar coin complexes at the end of the 15th – 16th centuries. frequent trips of Tatars and Turks for Yasir to the Podil lands contributed to this. They could have entered the land during clashes with the local population, service nobility or Cossacks, as well as through trade.

Key words: Prague hrish, Moldavian hrihs, half-hrish, denarius, aspr, akche, Tana, Kafa, Genoese Gazaria, Girei, arspokastron.

References:

- Bakalets' O. A.** (2013). Lysohirs'kyi ta Yurynets'kyi monetni skarby yak dzherela vyvchennya hroshovoho obihu Podillya v XIII – pochatku XVII st. [Lysohirs'k and Yurinets'k coin treasures as a source for the study of money circulation in Podillya in the 13th-early 17th centuries]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu: istorychni nauky – Cherkasy University Bulletin: Historical Sciences*. Cherkasy. 22 (275) S. 90–94. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2015b). Sribni akche Kryms'koho khanstva v skladi monetnykh skarbiv Podillya XV – pershoi polovyny XVII st. [Silver coins of the Crimean Khanate as part of the coin treasures of Podillya of the 15th-first half of the 17th century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho nazionalnogo universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*. Zaporizhzhya: ZNU. Vyp. 43. S. 306–312. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2015a). *Znakhidky monet Zolotoyi Ordy ta Kryms'koho khanstva XIV–XVIII st. na terytoriyi Vinnychchyny* [Findings of coins of the Golden Horde and the Crimean Khanate of the 14th–18th centuries on the territory of Vinnytsya region]. *Materialy III Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Aktual'ni problemy numizmatyky u systemi spetsial'nykh haluzey istorychnoyi nauky (5–6 lystopada 2015 r.)»*. Kirovohrad–Kyiv–Pereyaslav–Khmel'nyts'ky. S. 43–45. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2017a). *Lichba ta obih hroshey v Podil's'komu knyazivstvi u druhiy polovyni XIV st.* [The number and circulation of money in the Principality of Podil's'k in the second half of the 14th century] // *Istorychni studiyi suspil'noho prohresu*. Zb. nauk. prats' Hlukhivs'koho NPU imeni O. Dovzhenka. Hlukhiv. № 5. S. 20–40. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2017d). *Skarby Podillya XIV – seredyny XVII st.* [Treasures of Podillya of the 14th – mid-17th centuries] *Dokumenty i materialy: istoryko-numizmatychnye doslidzhennya*. Kyiv, O. Filyuk. 200 s. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2017b). *Skarby Bars'koyi zemli Podillya XIV–XVIII st.: istoryko-numizmatychnye doslidzhennya* [Treasures of the Bar land of Podillia of the 14th–18th centuries: historical and numismatic research]. *Monohrafiya /za red. M. F. Dmytriyenko*. Vinnytsya. 128 s. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2017c). *Moldavs'ki monety na podil'skomu rynku druhoi polovyny XIV–XV st.* (za skarbovymy dzherelamy) [Moldavian coins on the Podil market of the second half of the 14th–15th centuries (according to treasure sources)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istorii – Scientific Papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History*: Vyp. 25. Vinnytsya. S. 174–180. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2018). *Novi znakhidky sribnykh monet ta zlyvkovykh hryven' XIV–XV st. na terytoriyi Podillya ta Sivershchyny* [New findings of silver coins and bullion hryvnias of the 14th–15th centuries on the territory of Podillya and Sivershchyna] // *Sivershchyna v istoriyi Ukrayiny: Zb. nauk. prats'*. Vyp. 11. Kyiv – Hlukhiv S. 84–91. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A.** (2019). *Skarb yevropeys'kykh ta skhidnykh monet XIV–XV st. iz Vin'kovets'koho rayonu Khmel'nyts'koyi oblasti* [A treasure of the European and Eastern coins of the 14th–15th centuries from the Vinkovets' district of the Khmelnytskyi region]. *Zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi naukovoyi istoryko-krayeznavchoyi konferentsiyi «Vin'kovechchyna: Istoriiya. Kul'tura. Dukhovnist'»* (15 lystopada 2019 r., m. Vin'kivtsi). Khmel'nyts'ky: FOP Tsyupak. S. 25–27. [in Ukrainian].

- Bakalets' O. A., Pinkasevych O. V.** (2017). *Hroshovy obih na Podilli u XVI st. (za skarbovymy dzherelamy)* [Money circulation in Podillya in the 16th century (according to treasure sources)] Arkheolohiya. Fortyfikatsiya Ukrayiny. Zbirnyk materialiv VII Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Kam'yanets'-Podil's'ky. S. 362–379. [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A., Kurok O. I.** (2018). *Skarb zolotoordyns'kykh, turets'kykh i tatars'kykh monet XIV–XVI st. z s. Ustyia Bershad's'koho r-nu Vinnyts'koyi oblasti* [Treasure of Golden Horde, Turkish and Tatar coins of the 14th–16th centuries from the village Ustyia, Bershad' district, Vinnytsya region] Aktual'ni problemy numizmatyky v systemi spetsial'nykh haluzey istorychnoyi nauky: zb. nauk. tez dopovidey V Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Medzhybizh, 21–22 chervnya 2018 r.). Kyiv – Pereyaslav-Khmel'nyts'ky – Kirovohrad – Medzhybizh. S. 75–80. [in Ukrainian].
- Boguslavskiy G. S., Dergacheva L. V.** (2010). *Moldavskiy monetnyy kompleks 2005–2007 gg. v Grazhdanskom dvore XIV–XVIII vv. Belgorod-Dnestrovskoy kreposti i nekotoryye problemy postroyki sten Grazhdanskogo Dvora* [Moldavian coins from excavations in 2005–2007 in the Civil Court of the 14th–18th centuries. Belgorod-Dniester fortress and some problems of building the walls of the Civil Court]. *Zapysky viddilu numizmatyky Odes'koho arkheolohichnoho muzeyu – Notes of the Department of Numismatics of the Odesa Archaeological Museum*. № 1. Odesa, S. 73–91. [in Russian].
- Fondy Vinnyts'koho oblasnoho kraysnavchoho muzeyu** [Funds of the Vinnytsia Regional Museum of Local History]. N–10489–10518. KV. 22019, SF 9314–9348. [in Ukrainian].
- Gul'dman V.** (1901). *Pamyatniki stariny v Podolii. Kamenets-Podol'skiy* [Monuments of antiquity in Podoliya. Kamenets-Podil'skiy]. 405 s. [in Russian].
- Hrushevs'ky M. S.** (1996). *Bars'ke starostvo. Istorychni narysy XV–XVIII st.* [Bar old age. Historical essays of the 15th–18th centuries]. L'viv, 624 s. [in Ukrainian].
- Lebedev V.** (2000). *Korpus monet Kryma v sostave Zolotoy Ordy. Monety vremeni Toktamysya, yego sopernikov i preyemnikov* [The case of Crimean coins as part of the Golden Horde. Coins of the time of Toktamysh, his rivals and successors] (1375–1430). *Numizmatyka i falerystyka*. № 3, 10–14 [in Russian].
- Nechytaylo V. V.** (2011). *Kataloh monet Ukrayiny periodu kozachchyny XV–XVIII st.* [Catalogue of Ukrainian coins of the Cossack period of the 15th–18th centuries]. K. S. 6–8. [in Ukrainian].
- Savvov R.** (2012). *Nadkarbuвання «Kolyumny» zi skarbiv XV st. z Naddniprovyanshchyny* [«Overprinting Kolyumna» from the treasures of the 15th century from Dnipro region]. *Numizmatyka i falerystyka – Numismatics and phalerology*. № 3. S.12–15. [in Ukrainian].
- Savvov R.** (2013). *Karbuвання na Volyni naydavnishykh monet Velykoho knyazivstva Lytovs'koho L'vivs'ki numizmatychni zapysky – Lviv numismatic notes*. № 10. S.7–12. [in Ukrainian].
- Setsinskiy Ye.** (1901). *Arkheologicheskaya karta Podol'skoy gubernii* [Archaeological map of the Podol'sk province]. Trudy XI AS. Vol. 1. M. S. 197–354. [in Russian].
- Zakharyev V., Shpakovs'ky S.** (2015). *Zamky i fortetsi z-ponad Kuchmans'koho shlyakhu* [Castles and fortresses from above the Kuchmans'ky trade route]. Khmel'nyts'ky: FOP Tsyupak. S. 104 c. [in Ukrainian].
- Karlov Ye.** (2001). *Nachalo monetnoy chekanki v Zolotoy Orde* [The beginning of coinage in the Golden Horde]. *Numizmatyka i falerystyka – Numismatics and phalerology*. № 4. S. 33–36. [in Russian].
- Orlyk V. M.** (2013). *Monety derzhavy Tevtons'koho ordenu v Prussiyi u skladi hroshovykh monetno-rechovykh skarbiv, znaydenykh na terytoriyi Ukrayiny* [Coins of the state of the Teutonic Order in Prussia as part of monetary and material treasures found on the territory of Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh statey – Scientific notes on Ukrainian history: Collection of scientific articles*. Vyp. 33. Pereyaslav-Khmel'nyts'ky. S. 40–41. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 14.03.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 23.05.2023 р.